

FARIDIDDIN ATTOR BADIY MEROSIDA TASAVVUFİY G'UYALAR

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Tasavvuf germanevtikasi 1-kurs magistranti
Abdulahobov Orifjon Abdullo o'g'li
Ilmiy rahbar: Qodirov M. f.f.n. professor*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farididdin Attor badiiy merosida tasavvufiy g'oyalar tahlil qilinadi. Asarlarida ilohiy ishq, nafsni tarbiyalash, ma'rifat, fano va baqo tushunchalari chuqur badiiy va falsafiy uslubda ifodalangan. Attorning ramziy obrazlari va "Mantiq ut-tayr", "Tazkirat ul-avliyo" kabi asarlari orqali tasavvuf tafakkuri yoritiladi. Maqola tasavvufiy adabiyot va Sharq falsafasi o'rganishda foydali bo'lib, ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Farididdin Attor, tasavvuf, ilohiy ishq, nafs, ma'rifat, fano, baqo, ramziy obrazlar, Mantiq ut-tayr, Tazkirat ul-avliyo.

Аннотация: В данной статье анализируются суфийские идеи в художественном наследии Фаридиддина Аттар. В его произведениях концепции божественной любви, воспитания нафса, ма'рифат, фанā и бақā представлены в глубоком художественном и философском стиле. Суфийская мысль раскрывается через символические образы и произведения, такие как «Мантек ут-Тайр» и «Тазкират уль-Авлиё». Статья является полезным источником для изучения суфийской литературы и философии Востока.

Ключевые слова: Фаридиддин Аттар, суфизм, божественная любовь, нафс, ма'рифат, фано, бақо, символические образы, Мантек ут-Тайр, Тазкират уль-Авлиё.

Abstract: This article analyzes the Sufi ideas in the literary heritage of Fariduddin Attar. His works present the concepts of divine love, self-discipline (nafs purification), ma'rifat (spiritual knowledge), fanā (annihilation of the self), and baqā (eternal subsistence) in a profound artistic and philosophical style. Sufi thought is illustrated through symbolic images and works such as The Conference of the Birds (Mantiq ut-Tayr) and Memorial of the Saints (Tazkirat ul-Avliyo). The article serves as a valuable resource for the study of Sufi literature and Eastern philosophy.

Keywords: Fariduddin Attar, Sufism, divine love, nafs, ma'rifat, fano, baqo, symbolic images, Mantiq ut-Tayr, Tazkirat ul-Avliyo.

KIRISH

Farididdin Attor (XII–XIII asrlar) Sharq mumtoz adabiyoti va islomiy tasavvuf tafakkuri tarixida alohida o'rin egallagan buyuk shoir, mutafakkir va so'fiy hisoblanadi. U nafaqat badiiy ijodi, balki tasavvufiy g'oyalari orqali inson ruhiy

kamoloti va ma'naviy yuksalishini yoritadi. Attor asarlarida inson va Haq o'rtasidagi munosabat, ilohiy ishq, nafsni tarbiyalash, ma'rifat, fano va baqo kabi muhim tasavvufiy tushunchalar chuqur falsafiy va badiiy asosda aks ettirilgan.

Attor ijodining asosiy xususiyati shundaki, u tasavvufiy g'oyalarni oddiy nazariya sifatida emas, balki hayotiy tajriba va ruhiy sayr orqali ochadi. U asarlarida shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqiy Haq yo'lining uyg'unligini ta'kidlab, solikning ruhiy tarbiyasi va axloqiy kamolotini bir butun jarayon sifatida tasvirlaydi. Shu bilan birga, Attor o'z zamonidagi ijtimoiy vaziyat siyosiy beqarorlik, mo'g'ullar istilosi, zulm va adolatsizlikni ham yoritib, insonning ruhiy ozodlik va Haqqa yuzlanish ehtiyojini ko'rsatadi¹.

Kirishda shuningdek, Attorning badiiy uslubi ham alohida e'tiborga molikdir. U ramziy va allegorik tasvirlar orqali murakkab tasavvufiy tushunchalarni o'quvchi uchun tushunarli qiladi. Masalan, "Mantiq ut-tayr" asarida qushlarning Simurghni izlash safari-solikning ruhiy sayri va ilohiy ishq yo'lining ramziy ifodasi hisoblanadi. Shu bilan birga, "Tazkirat ul-avliyo" asarida mashhur so'fiy va avliyolarning hayoti tasavvufiy tarbiya va axloqiy namuna sifatida yoritilgan.

Shu ma'noda, ushbu maqolada Farididdin Attor badiiy merosida tasavvufiy g'oyalar chuqur tahlil qilinadi, uning ijodidagi ilohiy ishq, nafsni tarbiyalash, ma'rifat, fano va baqo, shuningdek ramziy obrazlar va allegorik uslubning o'rni o'rganiladi. Maqola tasavvufiy adabiyot va Sharq falsafasini chuqurroq anglashga, shuningdek, zamonaviy ruhiy va axloqiy masalalarni tadqiq qilishga xizmat qiladi.

FARIDIDDIN ATTORNING HAYOTI VA TASAVVUFGA KELISHI

Farididdin Attor (taxminan 1145–1221 yillar) Nishopur shahrida tug'ilgan. U dastlab dorishunoslik bilan shug'ullangan va dorixonasiga kelgan odamlarning dardu iztiroblarini kuzatib, inson ruhiy dunyosi va ma'naviy ehtiyojlariga chuqur e'tibor qaratgan. Bu tajribalar uning qalbida dunyoviy manfaatlarga bog'liq bo'lmagan, ruhiy kamolotga qaratilgan hayotiy qarashlarni shakllantirdi.

Attor ilmiy bilimlarni ham egallagan: hadis, tafsir, fiqh va tibbiyot asoslarini puxta o'rganib, shu orqali inson ruhiy va jismoniy salomatligini bir butun sifatida tushuna boshlagan². Shu davrda u tasavvuf bilan tanishib, uni faqat nazariy ilm sifatida emas, balki hayotiy tajriba va qalbiy sayr orqali o'rganishni afzal ko'rgan.

Tasavvufga kelishidagi asosiy omil insonning ruhiy qoniqmasligi, dunyoviy orzu-umidlarning vaqtincha qoniqishi va qalbdagi bo'shliqni to'ldirish istagi edi. U mo'g'ullar istilosi va ijtimoiy beqarorlik sharoitida yashagan, bu esa insonni Haqqa yuzlanishga, nafsini jilovlashga undagan. Shu davrda u shariat bilan uyg'un tasavvuf yo'lini topdi va uni badiiy asarlarida ifodalashni boshladi.

¹ Komilov N. Tasavvuf. – T.: O'zbekiston, 2009. – B.19

Attorning tasavvufga kirishi shaxsiy ruhiy tajribalar bilan bog'liq bo'lib, u dunyoning fani va mol-mulkga bog'liq bo'lmagan, balki qalbning Haqqa yaqinlashish yo'li ekanligini anglagan. Bu jarayon uning Mantiq ut-Tayr, Tazkirat ul-Avliyo, Musibatnoma kabi asarlarida o'z ifodasini topgan. U asarlarda nafaqat inson ruhiy sayri, balki shaxsiy o'zlikni anglash, ilohiy ishq yo'lida duch keladigan qiyinchiliklar, sabr va riyozat zarurati keng yoritilgan².

Attor tasavvufiy qarashlarini shakllantirishda Sharq falsafasi, qadimgi yunon va hind ma'naviy merosi ham ta'sir qilgan. U ilm-fan va hikmatni tasavvufiy tajriba bilan uyg'unlashtirib, murakkab tushunchalarni ramziy va badiiy obrazlar orqali o'quvchi uchun tushunarli qiladi. Shu tariqa, Attor nafaqat shoir, balki tasavvufiy mutafakkir sifatida ham tarixda o'z o'rnini mustahkamladi.

Shuningdek, Attorning hayoti va tasavvufga kelishi uning ijodidagi asosiy mavzular ilohiy ishq, nafsni tarbiyalash, ma'rifat, fano va baqo ning shakllanishiga bevosita ta'sir qilgan. Uning shaxsiy ruhiy tajribalari va ijtimoiy hayot sharoitlari, inson qalbi va Haq o'rtasidagi munosabatlarni badiiy tarzda ifodalash imkonini yaratgan.

ILOHIY ISHQ TASAVVURI VA UNING MA'NOSI

Farididdin Attor tasavvufida ilohiy ishq markaziy tushuncha sifatida qaraladi. U ishqni nafaqat insoniy his-tuyg'u, balki ruhiy va ma'rifiy kamolotning asosiy qudrati sifatida talqin qiladi. Attorga ko'ra, ishq insonni nafs qulligidan ozod qiladi va Haqqa yetishning eng muhim vositasidir. Ilohiy ishq orqali solik dunyoviy orzu-umidlar va shaxsiy manmanlikdan voz kechadi, qalbini Haq nuri bilan to'ldiradi.

“Mantiq ut-tayr” asarida qushlarning Simurghni izlash safari ilohiy ishq yo'lini ramziy ifodalaydi. Har bir qush inson ruhidagi muayyan sifatni masalan, to'vus manmanlikni, bulbul dunyoviy muhabbatni, to'ti esa soxta go'zallikni ifodalaydi. Bu ramzlar orqali Attor o'quvchini ichki dunyo bilan ishlashga, nafsning turli illatlarini tanishga va ularni yengishga undaydi³.

Attor ishq tushunchasini badiiy, falsafiy va ruhiy jihatdan uch bosqichda yoritadi:

1. Dunyoviy ishq insonning cheklangan his-tuyg'ulari va dunyoviy ehtirolari orqali boshlanadi. Bu bosqichda solik o'z ruhiy ehtiyojlarini anglashi va Haqqa yo'l ochilishini tushunadi.

2. Ilohiy ishq solik o'z nafsini jilovlashni boshlaydi va qalbni Haq bilan to'ldiradi. Bu bosqich ruhiy poklanish va ma'rifatga yetishning asosidir.

3. Haqqiy ishq solik o'z “men”idan butunlay voz kechadi, faqat Haqqa bo'ysunadi. Bu Fano va Baqo holatlari bilan bog'liq bo'lib, Attor asarlarida eng oliy ruhiy maqom sifatida tasvirlangan.

² Attor F. Tazkirat ul-avliyo (tanlangan hikoyalar). Toshkent: Sharq, 2010. – B.126

³ Rahmonov S. “Mantiq ut-Tayrda ilohiy ishq va ma'naviy sayr”. O'zbek tili va adabiyoti, 2017. – B. 28-33

Shuningdek, Attor ishq yo'lida sabr va riyozat zarurligini ta'kidlaydi. Solik barcha qiyinchilik va sinovlardan o'tib, faqat Haqqa bo'ysunish orqali ruhiy erkinlik va haqiqiy kamolotga erishadi. Shu nuqtai nazardan, ilohiy ishq Attorning badiiy merosida nafaqat mavzu, balki butun asarning falsafiy asosini tashkil qiluvchi markaziy tushunchadir.

Attor ishqni ramziy hikoyalar, misollar va qushlar timsollari orqali yoritib, murakkab tasavvufiy tushunchalarni o'quvchi uchun tushunarli va ta'sirli qiladi. Shu tariqa, "Mantiq ut-tayr" va boshqa asarlar orqali o'quvchi nafaqat tasavvufiy bilim, balki ruhiy tajribaga ega bo'ladi.

NAFSNI TARBIYALASH VA RIYOZAT

Farididdin Attor tasavvufida nafs insonning eng katta ichki dushmani sifatida talqin qilinadi. U nafaqat insonni dunyoviy orzu-umidlardan chalg'itadi, balki ruhiy kamolot va Haqqa yetishning yo'lini to'sadi. Attor tasavvufida nafsni tarbiyalash solikning ruhiy poklanishi va ma'rifatga erishishning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Attorga ko'ra, nafsni jilovlash quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

1. Riyozat o'zini moddalardan tiyish, dunyoviy hasad, g'urur va boshqa illatlardan poklanish. Bu orqali qalbni Haq yo'liga tayyorlash mumkin.

2. Sabr ruhiy sinovlardan o'tish va qiyinchiliklarga chidash. Sabr nafsning havosini jilovlash va solikni mukammalroq ruhiy darajaga yetkazadi.

3. Zuhd dunyoga ortiqcha berilmaslik va moddiy narsalardan voz kechish. Bu nafsni yo'q qilish va qalbni Haq ishqiga yo'naltirishning muhim vositasidir.

Attor asarlarida nafs bilan kurashning badiiy tasvirlari juda boy. Masalan, "Mantiq ut-Tayr"da qushlarning safarga chiqishi orqali solikning ichki kurashi va nafsni jilovlash jarayoni ramziy tarzda ifodalanadi. Har bir qushning o'ziga xos xususiyati insondagi bir illatni yoki xatti-harakatni anglatadi. Solik qushlarning qiyinchiliklarni yengib, oxir-oqibat Simurghga yetishi orqali o'z nafsini jilovlaganini ko'radi.

Nafsi tarbiyalash jarayoni nafaqat shaxsiy ruhiy tajriba, balki ijtimoiy va axloqiy muhit bilan uyg'unlashgan holda amalga oshadi. Attor shuningdek, solikning o'zini boshqalardan ustun deb bilmasligi, yordam va rahm-shafqatni unutmasligi kerakligini ta'kidlaydi. Shu tariqa, nafsni tarbiyalash insonning ichki dunyosi va tashqi hayotidagi harakatlarini uyg'unlashtirishning muhim yo'lidir.

MA'RIFAT VA HAQIQATGA YETISHISH BOSQICHLARI

Farididdin Attor tasavvufida ma'rifat bu qalb bilan idrok etiladigan ilohiy bilimdir. Aql va ilm solikni shariat darajasiga yetkazishi mumkin, ammo Haqiqatni to'liq anglash faqat qalb orqali amalga oshadi. Shu bois, tasavvufiy tajriba ma'rifatni egallashga yo'naltiriladi va ruhiy sayr bosqichma-bosqich davom etadi.

Attor tasavvufiy tajribani to'rtta asosiy bosqichda yoritadi:

1. Shariat tashqi ibodat va amallar orqali inson o'zini tartibga soladi. Bu bosqich shariatning majburiy amal qismi sifatida ruhiy sayrning poydevori bo'lib xizmat qiladi.

2. Tariqat solik qalbni poklaydi, nafsni jilovlaydi, riyozat va sabr orqali ruhiy kamolotga erishadi. Bu bosqichda murshidning yo'riqlari va ruhiy tarbiya muhim ahamiyatga ega.

3. Ma'rifat qalb orqali Haqni anglash, ilohiy ishq va ma'rifatni birlashtirish. Bu bosqichda solikning ichki dunyosi Haq bilan uyg'unlashadi.

4. Haqiqat Haq bilan to'liq birlik holati, fano va baqoning oliy darajasi. Solik o'z shaxsiy "men"i dan butunlay voz kechib, Haqqa bo'ysunadi⁴.

Attor bu bosqichlarni badiiy ramzlar va hikoyalar orqali ifodalaydi. Masalan, "Mantiq ut-Tayr"da qushlarning Simurghni izlash safari nafaqat ilohiy ishq yo'lini, balki ma'rifat va haqiqiy Haqiqatga yetishish jarayonini ramziy tarzda ko'rsatadi. Shu orqali o'quvchi nafaqat bilimga ega bo'ladi, balki ruhiy tajriba va ichki sayrni ham anglaydi.

Ma'rifat bosqichida solik ilm va qalb uyg'unligini his qiladi. Bu jarayon nafaqat shaxsiy ruhiy rivojlanish, balki insonni jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatga ham tayyorlaydi. Shu sababli Attorning tasavvufiy tafakkurida ma'rifat va Haqiqatga yetishish bosqichlari nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, solikni mukammal ruhiy poklanish va insoniy komillikka yetaklaydi.

FANO VA BAQO TA'LIMOTI

Fano solikning o'z "men"idan butunlay voz kechishi, baqo esa Haq bilan boqiy bo'lish holatidir. Attor fano va baqo tushunchalarini murakkab falsafiy istilohlar bilan emas, balki ramziy hikoyatlar orqali tushuntiradi.

"Mantiq ut-tayr" asarida faqat 30 qushning Simurghga yetib borishi soliklarning ko'pchiligi yo'lda to'xtab qolishini ifodalaydi. Simurghda o'z aksini ko'rish esa fano va baqoning eng oliy darajasidir⁵.

"TAZKIRAT UL-AVLIYO" ASARIDA TASAVVUF IBRATI

"Tazkirat ul-avliyo" asari Attorning eng muhim nasriy asarlaridan biridir.

Unda Hasan Basriy, Junayd Bag'dodiy, Boyazid Bistomiy kabi buyuk so'fiylarning hayoti va ruhiy maqomlari yoritilgan.

Bu asar:

- tasavvuf tarixiy manbasi,
- axloqiy-tarbiyaviy qo'llanma,
- so'fiylik idealining badiiy talqinidir⁶.

⁴ To'ychiyev M. Tasavvufning nazariy asoslari. Toshkent: Movarounnahr, 2010. – B.115

⁵ Nosirov A. "Kirish so'z va sharhlar". Mantiq ut-Tayr (tarjima). Toshkent: G'afur G'ulom, 1972. – B.15-20

⁶ Nurmonov A. Sharq mumtoz adabiyotida axloqiy g'oyalar. Toshkent: Fan, 1998. – B. 175

RAMZIYLIK VA BADIY MAHORAT

Attor tasavvufiy g'oyalarni ochiq bayon qilishdan ko'ra ramzlar orqali ifodalashni afzal ko'radi. Qushlar, safar, cho'l, dengiz, nur kabi timsollar uning badiiy uslubining asosini tashkil etadi.

Bu uslub o'quvchini chuqur tafakkurga chorlab, tasavvufiy haqiqatlarni qalb orqali anglashga undaydi.

XULOSA

Farididdin Attor badiiy merosi tasavvuf tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, u nafaqat adabiy, balki falsafiy, ma'naviy va axloqiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Attor asarlarida ilohiy ishq insonni nafs qulligidan ozod qiluvchi asosiy kuch sifatida talqin etilgan. U nafsni tarbiyalash orqali ruhiy poklanish va Haqqa yaqinlashish yo'lini ko'rsatadi, shuningdek, ma'rifat orqali inson qalbini Haqiqatga ochadi.

Fano va baqo tushunchalari Attorning tasavvufiy tafakkuridagi eng yuksak ruhiy bosqichlarni ifodalaydi. Bu orqali solik o'z shaxsiy "men"idan voz kechib, Haq bilan boqiylikka erishadi. Ramziy obrazlar, xususan qushlar, Simurg' va safar timsollari orqali Attor murakkab tasavvufiy g'oyalarni o'quvchi uchun tushunarli va badiiy jihatdan ta'sirli qiladi.

Shu bilan birga, Attorning asarlari tasavvufiy axloq, insoniy komillik va ma'naviy yetuklikni targ'ib qiluvchi mustahkam manba hisoblanadi. Bugungi kunda ham uning ijodi inson ruhiyatini yuksaltirish, nafsni jilovlash, qalb va ma'naviyatni rivojlantirish uchun foydali bo'lib qolmoqda. Shu sababli Attor merosi nafaqat tarixiy adabiyot, balki zamonaviy inson uchun ruhiy va axloqiy qo'llanma sifatida ham ahamiyatlidir.

Ushbu xulosa shuni ko'rsatadiki, Attorning badiiy merosi va tasavvufiy g'oyalari zamonlar osha o'z dolzarbligini yo'qotmagan, aksincha, har davr soliklari va ilmiy tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi

FOYDALANGAN ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI

1. Attor, Fariduddin. Tazkirat ul-avliyo (tanlangan hikoyalar). — Toshkent: Sharq, 2010. — 126 b.
2. Komilov, N. Tasavvuf. — Toshkent: O'zbekiston, 2009. — 19 b.
3. Nosirov, A. "Kirish so'z va sharhlar" Fariduddin, Attor. Mantiq ut-Tayr (tarjima). — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. — B. 15-20.
4. Nurmonov, A. Sharq mumtoz adabiyotida axloqiy g'oyalar. — Toshkent: Fan, 1998. — 175 b.
5. To'ychiyev, M. Tasavvufning nazariy asoslari. — Toshkent: Movarounnahr, 2010. — 115 b.